

Macek, Petr

[Šebek, Jaroslav. Hrdinou se člověk nerodí, ale stává: kardinál František Tomášek, církev a stát (1965-1992)]

Religio. 2025, vol. 33, iss. 2, pp. 413-417

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/Rel2025-42082>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.83237>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 11. 01. 2026

Version: 20260102

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Jaroslav Šebek.
Hrdinou se člověk nerodí, ale stává.
Kardinál František Tomášek, církev
a stát (1965–1992).

Karmelitánské nakladatelství, 2024.

ISBN 978-80-7566-172-2.

PETR MACEK

Katedra kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradce Králové, Hradec Králové, Česko • petr.macek@uhk.cz • ORCID 0000-0003-4137-022X

Loňský rok přinesl již pětatřicáté výročí události, jež vedly k pádu komunistického režimu a obnovení svobodného demokratického státu. Období přelomu osmdesátých a devadesátých let tak stále více přestává být vnímáno jako období bezprostřední současnosti a stává se součástí historie. Jako takové se zároveň stává předmětem zájmu historiků a historického bádání, spíše než aktuálních politických a společenských debat. S jistým zpožděním oproti „sekulární“ historiografii na tento posun reaguje i historiografie církevních dějin. V devadesátých letech a na počátku jednadvacátého století se pozornost ve vztahu k církevním tématům upírala především na dobu perzekuce ze strany nacistického a zejména komunistického režimu v jeho rané, totalitní fázi; za jisté symbolické završení těchto snah můžeme považovat vydání knihy *Mučedníci a oběti pro Krista: Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*.¹ V současnosti se pozornost zákonitě přesouvá k pozdějším historickým obdobím, v centru pozornosti se tak ocitá doba normalizace a transformace české společnosti a církvi po roce 1989.

Zajímavým příspěvkem do debaty o stýkání a potýkání českých církví s komunistickým státem v letech 1968–1989 a o jejich vyrovnávání se změnou politického režimu po roce 1989 je i nejnovější publikace *Hrdinou se člověk nerodí, ale stává: kardinál Tomášek, církev a stát (1965–1992)* českého historika Jaroslava Šebka, dlouhodobě se zaměřujícího na církevní problematiku a na otázky česko-německých vztahů. Jistě je na tomto místě vhodné připomenout, že Šebkova práce není zdaleka první, jež by se obdobné tematice věnovala a navazuje na texty his-

1 *Mučedníci a oběti pro Krista: martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*, ed. J. Stříbrný (Karmelitánské nakladatelství, Academia, 2023).

toriků Jaroslava Cuhry,² Jiří Hanuše, Stanislava Balíka³ a řady dalších. Zároveň se problematika normalizace nezkoumá jen v kontextu katolické církve, na níž se tato recenze zaměřuje především, ale výrazně se objevuje i v rámci dějin další českých církví, jak o tom svědčí nedávno vydaná kniha Michaela Pfanna *K svobodě je dlouhé putování*.⁴ Na následujících řádcích bych se ale rád zaměřil především na hlavní témata Šebkovy knihy, jeho specifickou perspektivu a přínos.

Knihla sleduje v podstatě dvě základní tematické linie, jež jsou patrné již z jejího názvu a podtitulu. V prvním plánu se zabývá osobou pražského arcibiskupa, kardinála Františka Tomáška. Větší důraz však klade na celkový kontext jeho působení, zejména ve vztahu ke státu a vládnoucímu režimu. Kniha tak není v pravém slova smyslu Tomáškovou biografií, spíše využívá základní kontury jeho života a působení k detailnímu rozpracování historie působení církve během normalizace. Přestože práce vyšla v popularizační řadě *Osudy* Karmelitánského nakladatelství, je určena pro čtenáře s odbornějším zájmem, jenž má zájem o detailní vhled do způsobu, jakým se snažila státní moc usměrňovat fungování církve, a různé strategie, skrze něž církve na toto působení reagovala.

Jak již bylo naznačeno, práce neaspiruje na to být zevrubným Tomáškovým životopisem. Vhodným způsobem však doplňuje předcházející práce věnované životním osudům této pozoruhodné osobnosti; Jaroslav Šebek průběžně odkazuje kupříkladu na texty Bohumila Svobody a Aleše Opatrného.⁵ Jak příhodně poznamenává v úvodu, tyto práce byly založeny z velké části na osobních vzpomínkách Tomáškových spolupracovníků. Šebek oproti tomu usiluje o zpracování svého tématu na základě zevrubného studia archivních materiálů. Jedná se o další důležitý obecnější rys v naznačené paradigmatické změně studia moderních českých církevních dějin. Zachycení dějin církve v komunistické době na základě literárního zpracování vzpomínek pamětníků patřilo po dlouhou dobu mezi charakteristický rys tohoto připomínání a utváření kolektivní historické paměti. Větší role, již se dostává bádání založenému na archivních pramenech, tak představuje pozitivní posun. Vedle spíše vzpomínkových prací věnovaných Tomáškovu se ale sluší také připomenout zevrubný životopis olomoucké historičky Jitky Jonové

2 Jaroslav Cuhra, *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969-1972* (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999); Československo-vatikánská jednání 1968-1989 (Ústav pro soudobé dějiny AV, 2001).

3 Jiří Hanuš, *Tradice českého katolicismu ve 20. století* (Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005); Stanislav Balík a Jiří Hanuš, *Katolická církev v Československu 1945-1989* (Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007); *Letnice dvacátého století: druhý vatikánský koncil a české země* (Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012).

4 Michael Pfann, *K svobodě je dlouhé putování: život Českobratrské církve evangelické v letech 1968-1989* (Karolinum, 2024).

5 Bohumil Svoboda, *Na straně národa: kardinál František Tomášek v zápase s komunistickým režimem (1965-1989)* (Vyšehrad, 2006); Aleš Opatrný, *Kardinál Tomášek a pokoncilní proměna pražské arcidiecéze* (Karmelitánské nakladatelství, 2002).

věnovaný první etapě Tomášкова života před jeho odchodem do Prahy v roce 1965, na nějž Šebkova práce v jistém slova smyslu navazuje.⁶

Kniha, jež si jako svůj hlavní cíl vytkla na půdorysu Tomášкова života a činnosti ukázat situaci římsko-katolické církve a její interakci se státem a společností v době normalizace“ (s. 5), hledá proto odpověď primárně v archivních materiálech vyprodukovaných státní mocí, především jejím bezpečnostním aparátem. V této výzkumné strategii spočívá jeden z hlavních přínosů Šebkovy práce, jak sám poznamenává, „tyto materiály zůstaly v předchozích biografiích kardinála Tomáška prakticky nevyužity.“ (s. 12) Přestože si je samozřejmě vědom limitů, na něž tento typ pramenů naráží, a explicitně na ně upozorňuje, domnívám se, že by bylo přínosné, pokud by práce, která do takové míry vychází z informací pocházejících přímo z center moci komunistického režimu, nabídla systematictější a více syntetizující interpretaci mentalit, které tato centra utvářely. Jinými slovy, v knize najdeme celou řadu velmi zajímavých jednotlivých informací získaných z archivních materiálů, ale spíše postrádáme ucelenější pohled na to, jak důležité místo „církvní otázka“ v uvažování státu a strany hrála. Zdroje bezpečnostního aparátu jsou zde jakýmsi zrcadlem, na němž se odráží historie církve v dané době, ale do hloubky se nezkoumá jeho povaha. Toto tázání by ale patrně přesahovalo tematické vytyčení knihy a spíše otevírá otázky pro další výzkum.

Nyní již stručně k tématům, jež se na stránkách knihy představují. Vzhledem k dlouhému časovému záběru knihy se bude nutně jednat o přehled výběrový, zaměřím se především na témata dotýkající se sociologie náboženství a religionistiky ve vztahu k dané problematice. Jaroslav Šebek se pouze stručně zastavuje u Tomášкова mládí, vzdělání a spirituální formace i u jeho působení v roli katechety a vyučujícího na teologické fakultě. Jak již bylo naznačeno, tato etapa Tomášкова života již byla důkladně zpracována. Jednu stále otevřenou otázku z tohoto období je ale dobré připomenout, a to možnou Tomáškovou spolupráci s StB. Je pravděpodobné, že Tomášek v polovině 50. let na jistou formu aktivní spolupráce přistoupil; tuto spolupráci se ale snažil utlumovat a od 70. let byl naopak sledován jako režimu nepřátelská osoba. Tato epizoda může do jisté míry sloužit jako metafora celého Tomášкова života, od ochoty k jistým kompromisům vůči vládnoucí moci po stále aktivnější a vědomější odpor vůči ní. V pozadí se pak otevírají otázky, do jaké míry tradiční formace disponovala katolické kněze k odporu k totalitním režimům anebo je naopak vedla k větší konformitě a loajalitě vůči vládnoucí moci. A také ukazuje na nejednoznačnost jednotlivých lidských osudů, která se nám často otevírá až díky detailnějšímu archivnímu výzkumu a v memoárové literatuře mnohdy vystupu-

6 Jitka Jonová, *František Tomášek, kněz katecheta, profesor a „ilegální biskup“: moravské působení Františka Tomáška* (Historický společenost Starý Velehrad, 2014).

je v příliš ostrém černobílém vidění. Každopádně otázka odporu a kolaborace s vládnoucí mocí představuje jedno z nejdůležitějších témat celé knihy, jak se to ukazuje i na postupném vývoji Tomášкова postoje vůči sdružení k režimu loajálních kněží *Pacem in terris*.

Nejvýznamnějším tématem, které utvářelo první období Tomášкова působení po nástupu do funkce apoštolského administrátora pražské arcidiecéze v březnu 1965, byla recepce II. vatikánského koncilu v kontextu pražského jara 1968 a obecně dění v československé společnosti v druhé polovině 60. let. V perspektivě československé církve se jednalo o dvojediný proces politického uvolňování a hluboké vnitřní proměny církevního života. Kniha si proto průběžně všímá nejenom Tomášкова působení na koncilu, jehož zasedání se účastnil již od jeho zahájení v roce 1962, ale především jeho přijetí v československém církevním prostředí a vznik Díla koncilové obnovy, které mělo sloužit k dalšímu šíření závěrů koncilu. Šebek v této souvislosti trefně poznamenává, že jedním z hlavních problémů českého katolicismu byla izolace od vývoje celosvětové církve i obecnějších proměn západní společnosti (s. 64). V sociologické perspektivě se tak dopad koncilu a politická transformace spojuje s transformací náboženského života v euroamerickém civilizačním okruhu. Kniha si sice na několika místech všímá mnohotvarého fenoménu (post)moderní sekularizace, ale domnívám se, že by mu mohla být věnována intenzivnější pozornost. Bylo by zajímavé a přínosné do větší hloubky promyslet spojnice, a naopak odlišnosti v československém a obecně euroamerickém vývoji v souvislosti s v knize probíranými tématy, jakými jsou kupříkladu štěpení církve na progresivní a tradičionalistický proud nebo transformace pohledu na sexualitu.

Hlavním tématem knihy je vztah mezi církví a státem v dotčeném období. Zevrubně si všímá všech důležitých problémů na vnitropolitické rovině, kam můžeme zahrnout vývoj státní politiky vůči církvím, vztah k politické opozici ztělesňované Chartou 77 nebo soubor otázek spojených s proměnami československých vztahů. Pozornost je ale upřena i na mezinárodní rozměr probírané problematiky. Již v dřívější literatuře se dostalo detailní pozornosti vatikánské zahraniční politice, zejména v souvislosti s obsazováním biskupských stolců, i zásadní transformaci, již tato politika prodělala po nástupu Karla Wojtyły do úřadu papeže v roce 1978.

Z religionistické perspektivy považuji za nejzajímavější a nejpřínosnější tematickou linku věnující se politizaci a ritualizaci historické paměti. Na této rovině Šebek sleduje vzájemné soupeření mezi státem a církví v interpretaci klíčových historických výročí, která se nějakým způsobem vztahovala zároveň k dějinám církve i k české, potažmo československé státnosti. Je mimořádně zajímavé sledovat, jakým způsobem vládnoucí režim pracoval s historickou pamětí v momentech, kdy paušálně nezavrhoval významná, církví připomínaná výročí, ale snažil se je přeznačit vlastní interpretací. Jednou ze základních využívaných

strategií byla snaha vykreslit státní ideologii jako autenticky křesťanštější a bližší poselství evangelia než samotnou církví. Nacházíme zde ozvuk jednoho z obecných motivů moderních ideologií, které sama sebe chápou nikoli jako protivníka křesťanství, ale jako realizaci jeho vnitřní podstaty. Kniha si postupně všímá milénia pražského biskupství v roce 1973, které bylo možná vůbec nejnižším bodem v sestupné trajektorii církevního působení v 70. letech, dále připomínky 250 let od kanonizace Jana Nepomuckého v roce 1979 a samozřejmě i naopak jednoho z vrcholů působení církve, velehradské pouti organizované jako oslava 1100. výročí smrti sv. Metoděje. Historickou dimenzi pak nesla i závěrečná fáze komunistického režimu v roce 1989, spojená s kanonizací sv. Anežky České.

Jaroslavu Šebkovi se podařilo na pozadí životních osudů Františka Tomáška vytvořit pestrou mozaiku představující mnohovrstevnaté vztahy mezi státem a církví v období 70. a 80. let dvacátého století. Z dalších témat, jež hrají v knize důležitou roli, můžeme zmínit problematiku podzemní církve a obtížné vyrovnávání mezi ní a oficiální církevní reprezentací po roce 1989 nebo komplexní otázky spojené s postupným opadáváním popularity církve v české společnosti na počátku 90. let, jimž je věnována závěrečná část knihy.

Domnívám se, že nejcennějším přínosem knihy je, vedle zmiňovaného archivního výzkumu, právě poukázání na mnohovrstevnatost a historickou dynamiku vývoje vztahů mezi státem a církví. Církve v nich není prezentována jako jednoduše monolitická instituce s jasně danou strategií a taktikou vůči politické moci. Ukazuje ji spíše jako komplexní společenství, které na nejrůznějších úrovních hledá cestu, jak se vyrovnat s náročnou situací. Přijatá řešení sahají od jednoznačné kolaborace přes nejrůznější kompromisy až k heroickému odporu. Kniha nezastírá žádnou z těchto tváří, ale podrobným způsobem představuje jednotlivé strategie. Zároveň poukazuje na to, že procházely poměrně výrazným časovým vývojem a jednotlivé postavy dramatu mohly zaujímat celou řadu různých rolí.

Nejlépe to ostatně ukazuje postava hlavního hrdiny knihy, kardinála Františka Tomáška, který se posunul od postoje opatrných kompromisů k jedné ze symbolických postav odporu proti komunistickému režimu v druhé polovině 80. let a v přelomových událostech roku 1989.

Přestože, nebo možná právě proto, že kniha pojednává více o době normalizace než o samotném Tomáškově, představuje důležitý příspěvek k stále probíhající debatě o roli církve v tomto pro současnost stále významném období.

